

روش‌های رشد شخصیت کودکان در جهت حس مسئولیت پذیری و ارتقاء آن

فاطمه فلیلی^۱، حمیده نباتی^۲، هایده کریمی^۳ و لیلایمادی^۴

۱- کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر

۲- کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر

۳- کارشناسی راهنمایی و مشاوره، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر

۴- کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر

چکیده

پژوهش حاضر با هدف روش‌های رشد شخصیت کودکان در جهت حس مسئولیت پذیری و ارتقاء آن انجام شد. یکی از مشکلات موجود در اغلب مدارس، پایین بودن میزان مسئولیت‌پذیری و مشارکت دانش‌آموزان در امور مدرسه است. بررسی‌ها و پژوهش‌های صورت گرفته در این مورد، مؤید همین امر است به نظر می‌رسد برای مشارکت فعال همه دانش‌آموزان در مدارس، برنامه‌ها و خط‌مشی‌های مناسبی وجود ندارد. مسئولیت‌پذیری یکی از جنبه‌های مهم از رشد شخصیت کودک یا نوجوان است. کودک به مرور زمان از سن دو یا سه سالگی درک می‌کند که باید انتظاراتی که دیگران از او دارند را برآورده سازد و به نیازهای دیگران اهمیت داد. این روند یک تصور ایده آل در ذهن کودک ایجاد می‌کند که باعث رشد شخصیت وی می‌شود و حس مسئولیت‌پذیری را در کودک بیشتر می‌کند. یکی از راه‌ها برای آموزش مسئولیت‌پذیری به دانش‌آموزان این است که در فعالیت‌های یادگیری به آنها حق انتخاب بدهیم. انتخاب‌ها بسیار انگیزه دهنده هستند و در اعتبارسنجی علایق و توانایی‌های دانش‌آموزان مهم است

کلیدواژه‌ها: رشد شخصیت، کودکان، نوجوانان، مسئولیت‌پذیری

۱- مقدمه

کودکان یا فرزندان در برهه‌ای از زندگی خود، متوجه می‌شوند در ارتباط با دیگران هستند و نمی‌توانند تنها باشند و باید به نیازها و خواسته‌ها و انتظارات دیگران پاسخ داده شود. فردی که در مقابل رفتار بد دیگران، احساس گناه و مسئولیت و احساس بدهکاری نمی‌کند، مراحل رشد و شخصیت در او شکل نگرفته است. مسئولیت و مسئولیت‌پذیری چیز خاصی نیست که بگوییم از طریق ژن‌ها، خانواده‌ای مسئولیت‌پذیر هستند. مسئولیت‌پذیری ارثی نیست بلکه اکتسابی، قراردادی و ترتیبی است که فرد که می‌تواند آن را تقویت و یا تضعیف کند. اگر تمام مراحل رشد فرزندان درست طی شود، شرایط مسئولیت‌پذیری مهیا می‌گردد (Garibay, 2015).

یکی از مشکلات موجود در اغلب مدارس، پایین بودن میزان مسئولیت‌پذیری و مشارکت دانش‌آموزان در امور مدرسه است. بررسی‌ها و پژوهش‌های صورت گرفته در این مورد، مؤید همین امر است به نظر می‌رسد برای مشارکت فعال همه دانش‌آموزان در مدارس، برنامه‌ها و خط مشی‌های مناسبی وجود ندارد. واگذاری امور مدرسه و مسئولیت‌ها به دانش‌آموزان خاص در بعضی از مدارس، باعث کاهش روحیه مشارکت جویی در میان دانش‌آموزان می‌شود. اتخاذ شیوه‌های نامناسب برای افزایش مشارکت دانش‌آموزان مستلزم بررسی‌های علمی و استفاده مؤسولان مدارس و آموزش‌وپرورش از نتایج آنهاست (جامعی، ۱۳۹۹).

کودک زمانی که می‌پندارد بهتر از او وجود ندارد، ممکن است این‌گونه تصور کند که من با همین ویژگی‌هایم بدون اینکه کاری برای پدر و مادرم انجام دهم، بهترین هدیه‌ای‌ای هستم که خداوند به پدر و مادرم داده است. اگر کودکمان شلوغ است و اتاقش را تمییز نمی‌کند و درس‌هایش را نمی‌خواند و اگر کارهای ساده منزل را انجام نمی‌دهند، باید آنها را دوست بداریم، نباید تصور کنند که والدین آنها را در قبال مسئولیت و وظیفه‌ای که دارند و آن را به خوبی انجام می‌دهند، دوست دارند. باید این حس دوست داشتن دایمی باشد برای مثال: دیده‌ایم که فرزندان، وقتی به سن هجده سالگی می‌رسند، دوست دارند که گواهی‌نامه دریافت کنند و رانندگی بیاموزند. چرا؟ زیرا، آن‌ها احساس بزرگی و مسئولیت‌پذیری می‌کنند. معنا و برجستگی که ما روی کارها می‌گذاریم، از اهمیت بالایی برخوردار است (احمدی زمانی و همکاران، ۱۳۹۸).

کودک نباید فکر کند، هرچه بزرگ‌تر می‌شود، کارهای سخت‌تر و جدیدتر به او واگذار می‌شود. هرچقدر کودک را تشویق کنیم، به او روحیه بدهیم، وی در انجام دادن مسئولیت و نقشش، به بهترین شیوه عمل می‌کند. اگر کودک حس کند که دوست داشتنی است، می‌تواند به دیگران کمک کند و بیشتر کارها را با رضایت خاطر انجام دهد. اما اگر، دایماً سرکوب شود، در انجام کارها همواره با ترس مواجه شده و مسئولیت‌پذیری خوبی نخواهد شد. مسئولیت‌پذیری یکی از جنبه‌های مهم از رشد شخصیت کودک یا نوجوان است. کودک به مرور زمان از سن دو یا سه سالگی درک می‌کند که باید انتظاراتی که دیگران از او دارند را بر آورده سازد و به نیازهای دیگران اهمیت داد. این روند یک تصور ایده آل در ذهن کودک ایجاد می‌کند که باعث رشد شخصیت وی می‌شود و حس مسئولیت‌پذیری را در کودک بیشتر می‌کند (Garibay, 2015).

مسئولیت‌پذیری کودکان

رفتار پدر و مادر باید با سن فرزندانشان، یکی باشد. مثلاً طرز رفتار با کودکی که به مهد کودک می‌رود با نوجوانی که به مدرسه می‌رود، باید متفاوت باشد. به کودکی که به مهد کودک می‌رود باید بگوییم: لباست را بپوش! یا دندان‌ت را مسواک بزن! ولی برای یک نوجوان که مرحله کودکی را پشت سر گذاشته است اینچنین نیست و اگر چنین باشد، رفتار پدر و مادر یا معلم با او درست نیست. در این دوره (نوجوانی) باید به فرد اجازه داد، که خودش کارهای خودش را انجام دهد و در صورتی که در انجام کارها و وظایفی که به او سپرده شده است، کوتاهی به عمل آورد، باید منتظر عواقب و نتایج آن باشند. کودک از جامعه، مربیان آموزشی، مدیران مدارس، معلمان، آموزگاران و روحانیون تأثیر می‌پذیرد و به آنها به چشم الگو نگاه می‌کند، اگر آنها این صفات را نداشته باشند، از کودکان و نوجوانان نیز نباید، انتظار مسئولیت‌پذیری را داشته باشند (Tan and Chua, 2020).

نگاه تحسین‌کننده و تقدیرکننده بسیار مهم است. این نوع نگاه از جانب معلم یا والدین، بدین معنی است که: تو مسئولیت را به بهترین نحو انجام داده‌ای. معلمان و والدین باید از به کار بردن اصطلاحاتی چون: تو عرضه نداری، تو خراب کردی و... بپرهیزند و از توصیف‌هایی چون: آفرین، کارت را خوب انجام دادی، تو بهترینی و... استفاده کنند. تنبیه جسمانی از نظر علم

روانشناسی کاملاً رد شده است و جایی در تعلیم و تربیت ندارد. تنبیه می‌تواند بصورت محروم کردن کودک یا دانش آموز باشد. برای مثال: محروم کردن دانش آموز از زنگ ورزش، دادن تکلیف بیشتر، به مدت سه روز با دانش آموز حرف نزدن و یا استفاده از نمره منفی و یا محروم کردن کودک از اسباب بازی‌هایش و ...، تنبیه را باید به عنوان، عامل پیشگیری یا جلوگیری در نظر گرفت. هدف از تنبیه، افزایش حس مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان و کودکان است، اما در تنبیه جسمانی، هدف شکنجه جسمی و شاید روحی فرد است. پس هر وقت بحث تنبیه پیش بیاید، باید تنبیه جسمانی را از تنبیه غیرجسمانی جدا دانست و بیشترین تأکید بر روی تنبیه غیر جسمانی باشد (جامعی، ۱۳۹۹).

تعریف نقش‌ها و مسئولیت‌ها

یکی از مفیدترین روش‌های سازماندهی، برای یادگیری مشارکتی، آموزش نقش‌ها در داخل گروه است. این نقش‌ها فعالیت‌های مختلفی است که در کارگروهی استفاده می‌شوند. این نقش‌ها به دانش‌آموزان این امکان را می‌دهد که، ظرفیت‌ها و استعدادها و مهارت‌های خود را تقویت کنند. نمونه‌هایی از نقش‌ها عبارتند از (احمدی زمانی و همکاران، ۱۳۹۸):

- حلال مسأله: اگر حادثه‌ای یا مسأله‌ای حل نشد، باید پیشنهادها و راه‌حل‌های دیگری را در خصوص حل مسأله ارائه دهند.
- بایگانی: دیدگاه‌ها و نظرات گروه‌ها را نگهداری می‌کنند.
- گزارشگر: به کلاس، معلم و گروه‌های دیگر، گزارش کار می‌دهند.
- وقت نگه دار: اعلام کردن زمان به گروه‌ها
- تدارکات: مواد و وسایل مورد نیاز را جمع می‌کند یا آنها را بر می‌گرداند.
- تشویق کننده: در رابطه با تشویق دانش‌آموزان، ایده پردازی می‌کند و اعلام می‌کند که چه کسانی را باید تشویق کرد.
- ناظر: بر فعالیت‌ها و عملکرد گروه‌ها نظارت می‌کند و صحبت‌هایشان را گوش می‌دهد و نقاط قوت و ضعف آنها را ثبت می‌کند و در پایان کلاس، گزارش می‌دهد.
- هماهنگ کننده: گروه‌ها را در مسیر خود هدایت می‌کند. (به دانش‌آموزان کمک کنیم که کار مشارکتی انجام دهند

مسئولیت از طریق تعیین هدف

یکی از مؤثرترین راه‌ها برای کمک به دانش‌آموزان برای قبول مسئولیت یادگیری خود، تعیین هدف است. وقتی دانش‌آموزان اهدافی را تعیین می‌کنند و به آن اهداف می‌رسند، اعتمادبه‌نفس ایجاد می‌کنند و تمایل بیشتری برای تلاش دوباره پیدا می‌کنند. این کار می‌تواند به سادگی از دانش‌آموزان باشد تا آنچه را که می‌خواهند در یک موضوع یا در یک درس خاص یاد بگیرند فهرست کنند. به عنوان مثال، یکی از معلمان ابتدایی یک "دیوار الفبا" با پوستری برای هر حرف الفبا ایجاد کرد. دانش‌آموزان در اتاق حرکت کردند و هر آنچه را که می‌خواستند در طول سال یاد بگیرند، روی نمودار حروف مربوطه نوشتند. معلم مرتباً به آن مراجعه می‌کرد و از آن برای برنامه ریزی استفاده می‌کرد (Tan and Chua, 2020).

مسئولیت در فعالیت‌های آموزشی

راه دیگر برای آموزش مسئولیت‌پذیری به دانش‌آموزان این است که در فعالیت‌های یادگیری به آنها حق انتخاب بدهید. انتخاب‌ها بسیار انگیزه دهنده هستند و در اعتبارسنجی علائق و توانایی‌های دانش‌آموزان مهم است. همانطور که مسئولیت کارگاه بیشتری را به دست آن‌ها واگذار می‌کنیم، سیستم‌هایی را برای آموزش این درک ایجاد می‌کنیم. پس از ایجاد فضا و قوانین کارگاه، به دانش‌آموزان اجازه می‌دهیم تا ترتیبی را که می‌خواهند وظایف خود را انجام دهند، انتخاب کنند (Garibay, 2015).

گاهی اوقات ما ابتدا یک شغل «باید به» ایجاد می‌کنیم، زمانی که چیزی اولویت بالایی دارد، اما اغلب به دانش‌آموزان اجازه می‌دهیم ترتیبی را که می‌خواهند به موارد نزدیک شوند، تعیین کنند. همانطور که ما به نظارت و مدیریت زمان کمک

می‌کنیم، دانش‌آموزان در مراکز یا فعالیت‌ها پیشرفت می‌کنند و با تکمیل هر فعالیت، نام خود را در فهرست‌های تعیین‌شده علامت‌گذاری می‌کنند. در پایان جلسه کارگاه، می‌توانیم به فهرست‌ها نگاهی بیندازیم تا ببینیم نام چه کسانی هنوز قابل مشاهده است (یا خط کشیده نشده است). برای دانش‌آموزانی که برای کمک به مدیریت زمان خود به رویکردی ساختاریافته‌تر نیاز دارند، ما به برنامه‌ریزی سفارش با آنها کمک می‌کنیم و آنها را در طول این فرآیند با مشاهدات فراوانی از ورود و پرواز راهنمایی می‌کنیم. تعادل در ارائه الزامات تعیین شده با انتخاب‌ها نه تنها باعث افزایش مشارکت و ایجاد حس مالکیت و غرور در دانش‌آموزان می‌شود، بلکه دانش‌آموزان را ملزم به نشان دادن سطح بالایی از درک می‌کند (جامعی، ۱۳۹۹).

مسئولیت در ارزیابی

راه دیگر برای انتقال مسئولیت یادگیری از طریق استفاده از قراردادهای است. تدوین برنامه‌ای که توافقی بین معلم، دانش‌آموز و اعضای خانواده باشد، می‌تواند از یادگیری دانش‌آموزان حمایت کند. به عنوان مثال، در یک کلاس، دانش‌آموزان نامه‌هایی در مورد آنچه که می‌خواهند در طول سال تحصیلی انجام دهند، می‌نویسند. سپس معلم نامه‌ای می‌نویسد و در آن به اهداف دانش‌آموزان پاسخ می‌دهد و از آنها حمایت می‌کند و توضیح می‌دهد که چگونه به هر دانش‌آموز کمک خواهد کرد. هر دو به خانه فرستاده می‌شوند و یکی از والدین یا یکی از اعضای خانواده نامه سومی می‌نویسد که با اهداف موافقت می‌کند و توضیح می‌دهد که چگونه کمک خواهد کرد. کپی هر سه نامه به دانش‌آموز، خانواده و معلم داده می‌شود. در طول یک کنفرانس در پایان سال، معلم، دانش‌آموز و والدین در مورد اینکه آیا دانش‌آموز به اهداف خود دست یافته است یا خیر بحث می‌کنند و مراحل بعدی را ترسیم می‌کنند. یکی از والدین اظهار داشت: «احساس می‌کردم که بخشی از تیم هستیم. و من خوشحال شدم که موافقت کردم کمک کنم.» در این رویکرد، معلم مالکیت یادگیری را به اشتراک می‌گذارد و بحث ارزشیابی را فراتر از نمره یا نمره آزمون پیش می‌برد (Tan and Chua, 2020).

برخی از معلمان از قراردادهای یادگیری برای نمرات استفاده می‌کنند. با استفاده از این رویکرد، معلم فهرستی از تکالیف یا پروژه‌هایی را تهیه می‌کند که به اهداف یک واحد خاص مربوط می‌شود. به هر مورد امتیاز اختصاص داده می‌شود و توضیحاتی در مورد امتیازات لازم برای دستیابی به هر نمره به همراه یک چارچوب زمانی برای تکمیل ارائه می‌شود. دانش‌آموزان پروژه‌هایی را که می‌خواهند انجام دهند بر اساس مقادیر امتیاز و نمره‌ای که می‌خواهند به دست آورند، انتخاب می‌کنند. قراردادهای می‌توانند به ایجاد مالکیت دانشجو کمک کنند. با این حال، مطمئن شوید که دستورالعمل‌ها و انتظارات روشنی دارید. همچنین ممکن است لازم باشد برای دانش‌آموزانی که کمتر به خود هدایت می‌شوند، حمایت بیشتری ارائه دهید (سفیری، ۱۳۹۱).

کمک به دانش‌آموزان در رشد مسئولیت

برخی دانش‌پژوهان همیشه دلایلی خواهند داشت که تکالیف خود را با تأخیر ارائه کنند یا اصلاً آنها را انجام ندهند. آن‌ها هرگز نمی‌خواهند در قبال هر چیزی که با یادگیری مرتبط است احساس مسئولیت کنند. مجبور کردن آنها به مسئولیت هرگز بهترین راه حل نبوده است. این فقط به دانش‌آموزان شما دلیل بیشتری برای احساس استرس در مورد یادگیری می‌دهد. حتی برخی ادعا می‌کنند که این روزها خصلت‌های غیرمسئولانه در کودکان بیشتر از سال‌ها پیش است. هک در ایجاد فعالیت‌های یادگیری بیشتر نیست، بلکه درگیر کردن آنها در این فعالیت‌ها است. هدف گذاری را تشویق کنید. دانش‌آموزان تنها زمانی مسئولیت اعمال خود را بر عهده می‌گیرند که منتظر چیزی باشند. یک کودک کلاس چهارم می‌داند که تکالیفش را تمام کند زیرا بعد از آن جایزه می‌گیرد. دستیابی به اهداف باعث می‌شود بچه‌ها انگیزه بیشتری برای انجام دادن داشته باشند و بیشتر شوند. دانش‌آموزانی که اهدافی را تعیین می‌کنند و در درازمدت به آنها دست می‌یابند، اعتماد به نفس خود را افزایش می‌دهند (Lewis, 2001).

توسعه مسئولیت نباید چندان دشوار باشد. می‌توانید با کمک به آنها در برجسته کردن یا فهرست کردن اهداف برای هر موضوع یا موضوع شروع کنید. به این ترتیب، آن‌ها می‌توانند برنامه درسی یک موضوع را در نقاط عطف دیگری به جز از دست دادن علاقه خود در نیمه راه تکمیل کنند (Clouder, 2009).

اهداف، دانش‌آموزان را پاسخگو نگه می‌دارد. هر متن، تکلیف، پروژه و امتحان سابقه‌ای دارد. آن‌ها را تشویق کنید تا پیشرفت خود را با فناوری‌های مختلف مورد استفاده در آموزش که مخصوصاً برای این کار ایجاد شده است، پیگیری کنند (سفیری، ۱۳۹۱).

هر کودکی در کلاس سطح متفاوتی از جذب را دارد. اکثر آنها حتی زمانی که توضیحات را درک نمی‌کنند توجه را جلب نمی‌کنند. یکی از راه‌های مؤثر برای آموزش رشد مسئولیت‌پذیری به دانش‌آموز، سؤالات باز است. این سؤالات تفکر انتقادی را تشویق می‌کند و از این رو به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا مسئولیت را بر عهده بگیرند. سؤالات باز نیاز به پاسخ‌های مبتنی بر دیدگاه دارند. این بدان معناست که هر دانش‌آموزی می‌تواند نظر خود را به اشتراک بگذارد که منجر به سؤالات بیشتر می‌شود. در پایان جلسه، شما به سؤالات همه پاسخ می‌دهید در حالی که در مدت زمان کوتاهی موارد زیادی را پوشش می‌دهید. تفکر انتقادی به یادگیرندگان کمک می‌کند تا با استفاده از مثال‌های واقعی با موضوعات مرتبط شوند (احمدی زمانی و همکاران، ۱۳۹۸).

فرصت‌هایی برای مسئولیت‌پذیری فراهم کنید

آموزش مسئولیت به دانش‌پژوهان بدون ایجاد بستری برای مسئولیت‌پذیری غیرممکن است. تصور کنید که والدینی بدون اینکه فرزندشان را به انجام برخی کارها یا فعالیت‌های خانه متعهد کنند، مسئولیت آموزش می‌دهند. زمانی که حضور یا اقدام کودک ارزش قائل می‌شود، آن‌ها علاقه مند می‌شوند که مسئولیت را بر عهده بگیرند. زمانی که کارها در مهلت مقرر انجام شوند، ایجاد مسئولیت آسان‌تر است. یادگیرندگانی که روی یک تکلیف گروهی کار می‌کنند می‌دانند که برای انجام کار از آنها چه انتظاری می‌رود. بیشتر مقالات در مورد توسعه مسئولیت اهمیت ایجاد فرصت را برجسته می‌کنند. تنها زمانی می‌توانید از دانش‌آموزان خود انتظار بیشتری داشته باشید که برای آنها فضای بیشتری ایجاد کنید. این به معنای پروژه‌های بیشتر، کار تحقیقاتی بیشتر، مقالات بیشتر و مسئولیت‌های بیشتر در مورد موضوع است (سفیری، ۱۳۹۱).

تجربه یادگیری خود را به اشتراک بگذارید

بیشتر موضوعات در کلاس برای دانش‌آموز معمولی دور از ذهن به نظر می‌رسد. فراگیران باید بدانند که چرا درک یک موضوع بسیار ضروری است. تجربه شما به عنوان یک معلم ممکن است آنها را تشویق کند که مسئولیت یادگیری را بر عهده بگیرند. به اشتراک گذاشتن فرآیند فکری خود هنگام حل معادلات جبری ممکن است انگیزه کودک برای تمرین بیشتر باشد. همیشه در مورد تجربه یادگیری خود صحبت کنید. بین خود و موضوع ارتباط برقرار کنید. پرسشگر باشید شرکت در تجربه یادگیری به دانش‌آموزان انگیزه می‌دهد تا مسئولیت یادگیری را بر عهده بگیرند. در حین تدریس همیشه ذهنی باز داشته باشید. اساتید راهنما باید در طول جلسات تدریس در معرض کنجکاوی دانش‌آموزان باشند (Lee and Smith, 1996).

همیشه باز خورد بخواهید

بازخوردها نباید به صورت سؤال باشد. آن‌ها باید در مورد تجربه دانش‌آموزان در کلاس درس باشند. آن‌ها از یکدیگر یاد می‌گیرند در حالی که بازخورد خود را پس از فرآیند مطالعه به اشتراک می‌گذارند. هر فرد مشخص می‌کند که چه بخشی از موضوع بیشتر با او طنین انداز می‌شود. با اشتراک‌گذاری، سایر دانش‌آموزان می‌توانند مواردی را که در کلاس از دست داده‌اند انتخاب کنند. هک زندگی: اتصال، گسترش، چالش" به ایجاد ارتباط بین دانش‌آموزان کمک کرده است. دانش‌آموزان شما بازخورد خود را به اشتراک می‌گذارند، و باعث می‌شود دیگران از آنها بیاموزند و سپس خود را به چالش بکشند تا کارهای بیشتری انجام دهند. به عنوان معلم، شما همچنین می‌توانید از بازخوردها استفاده کنید و تجربیات یادگیری بهتری از آنها بسازید (Fluckiger, 2010).

برگزاری سمینارهای تحت رهبری دانشجویان

هنوز هم فراهم کردن فرصت‌ها، سازماندهی گفتگوها، کارگاه‌ها و کنفرانس‌ها به رهبری دانش‌آموزان به دانشجویان کمک می‌کند تا مسئولیت را بر عهده بگیرند. صحبت کردن یا داوطلب شدن در یک سمینار یا کارگاه به کار زیادی نیاز دارد. وقتی کمیته می‌داند که همه از این رویدادها انتظاراتی دارند، به اندازه کافی برای این سمینارها آماده می‌شوند. تقسیم وظایف بر این

اساس مهم است. یک نظرسنجی مدرسه راهنمایی در تگزاس نشان می‌دهد که چگونه بچه‌ها از سمینارهایی که توسط دانش‌آموزانشان برگزار می‌شد لذت می‌بردند. ثبت شد که تیمی از دانش‌آموزان موضوعات مختلفی را در حین تدریس به همکاران خود برای آن روز انتخاب کردند. مهارت‌های زندگی را می‌توان از طریق روش‌های یادگیری هم‌تا به هم‌تا در کودکان توسعه داد. زبان آموزان به راحتی می‌توانند چیزی از یکدیگر دریافت کنند زیرا به یکدیگر علاقه دارند (Garibay, 2015).

ایجاد مسئولیت از طریق ارزیابی

وقتی معلمان توانایی‌های آنها را ارزیابی کنند، دانش‌آموزان می‌توانند به اهداف یادگیری بیشتری دست یابند. وقتی توانایی دانش‌آموز را برای یادگیری ارزیابی می‌کنید، گام‌های عملی برای بهبود یادگیری ایجاد می‌کنید. با درخواست از همه برای نوشتن اهداف خود برای سال تحصیلی شروع کنید. این نامه‌ها را از طریق ایمیل هر دانش‌آموز یا پلت فرم دیجیتال موسسه جمع آوری کنید. آن‌ها را به صورت خصوصی برای والدینشان ارسال کنید و از آنها بخواهید که بازخورد خود را با شما در میان بگذارند. پاسخ آنها باید شامل نحوه حمایت از فرزندانشان باشد. با این ارزیابی‌ها و بازخوردها، شما مسئولیت را بین بچه‌ها و والدینشان تقسیم کرده‌اید. پس از ارزیابی شما، به دانش‌آموزان شما قسمت‌هایی که باید بازی کنند یادآوری می‌شود (Lee and Smith, 1996).

روش درخواست مسئولیت از کودکان

خیلی مهم است که چگونه از یک کودک درخواست مسئولیت‌پذیری کنیم. همچنین برای اینکه دانش‌آموزان یا فرزندان را به مسئولیت‌پذیری دعوت کنیم، نباید از مصیبت‌های معلمی و گرفتاری‌های خانواده برای آنها گفت، تا از این طریق بتوان رضایت آنها را برای انجام مسئولیت، جلب کنیم. بلکه، باید به اهمیت کاری که انجام می‌دهند، توجه کرد و این مورد را مهم جلوه بدهیم. تا آنها (دانش‌آموزان یا فرزندان) فکر نکنند که مورد سوءاستفاده قرار گرفته‌اند. اگر دانش‌آموز یا فرزند، مسئولیتش را به خوبی انجام داد، باید وی را در مقابل جمع تشویق نماییم. برای تقسیم مسئولیت‌ها در بین دانش‌آموزان و کودکان، باید توانایی آنها را سنجید بر اساس توانایی اشان، نقش یا مسئولیتی را به آنها داد، نه اینکه مسئولیتی به دانش‌آموزان داد که فارغ از توانایی او باشد و با ناکامی مواجه شود و مورد مؤاخذه و بازخواست قرار گیرد. در تقسیم مسئولیت‌ها، باید به دانش‌آموزان، نقش فعالی داد تا آنها احساس کنند که در پیشبرد اهداف کلاس و مدرسه نقش مؤثری داشته‌اند. بر عهده گرفتن وظایف دانش‌آموزان، توسط مدیران و معلمان و مربیان آموزشی، سدی است در مقابل رشد مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان و آنها را افرادی نالایق به بار می‌آورد. مواردی که دانش‌آموزان از طریق آن می‌توانند، عزت نفس و مسئولیت‌پذیری را در خود افزایش دهند، عبارتند از (Lee and Smith, 1996):

- پذیرش وظایف محوله.
- جدیت در انجام وظایف به کارگیری حواس و قوای ذهنی خود در آن.
- رعایت احترام دوستان و دیگران در کار گروهی.
- انجام به موقع مسئولیت یا تکلیف.
- دقت و توجه کافی به تدریس معلم.
- حل مشکلات شخصی با اراده قوی و دخالت ندادن آنها در مسئولیتی که به آنها سپرده شده است.
- داشتن آرامش کامل و بررسی تمام جوانب کار یا مسأله‌ای که وظیفه حل یا رفع آن را عهده دار شده است.

استفاده از انتخاب برای تشویق رفتار مسؤ‌لانه

در مدرسه و خانه می‌توان به کودکان، فرصت و امکان انتخاب داد تا انگیزه خود را افزایش دهند و مسؤ‌لانه رفتار کنند. وقتی به کودک می‌گویید: ((امشب می‌توانی به مدت یک ساعت تلویزیون تماشا کنی. هر برنامه‌ای که می‌خواهی انتخاب کن))، به احتمال بسیار زیاد این حرف شما بیشتر جنبه همکاری دارد تا اینکه بعد از یک ساعت تماشا، به او بگویید: ((کافی است. همین حالا تلویزیون را خاموش کن)). نظیر همین مورد را می‌توان در مورد تکالیف درسی و دیگر مسئولیت‌های شبانه به کار برد. معلمان و والدین می‌توانند دانش‌آموزان و فرزندانشان را به برنامه نویسی توصیه کنند، تا کارهای خود را مطابق با برنامه و

حساب شده انجام دهند. تصمیم گیری راجع به اینکه کودک در ساعات فراغت خود می‌خواهد چه کار انجام دهد، نه تنها باعث می‌شود که او احساس مسئولیت کند و از اجرای تعهدات، کمتر احساس فشار کند، بلکه موجب می‌شود که او مهارت برنامه ریزی و تنظیم وقت را نیز یاد بگیرد. رفتار مسؤله‌انه، معنایی فراتر از خوب بودن دارد. رفتار مسؤله‌انه یعنی تمام پیامدهای رفتاری را در نظر گرفتن، پذیرفتن اینکه ما حق انتخاب داریم، نقشی داریم و در آنچه رخ می‌دهد، سهیم هستیم. کودکان این کار را طی زمان می‌آموزند (Corno, 1992).

راهکار: ما می‌توانیم کودکان را تشویق کنیم تا با روشن کردن این مسئله که آنان درباره چگونگی رفتار خود و اثرات بعدی آن حق انتخاب دارند، آگاهی از پیامدها را یاد بگیرند. مثلاً: ((وقتی تکالیف شب را تمام کردی، آموغ می‌توانی بازی کنی.)) و باید دقت کرد که گزینش (حق انتخاب) نباید تبدیل به عنوان تهدید ارائه شود: ((اگر تکلیف شب را انجام ندهی باید در اتاقت بمانی.)) این برخورد ممکن است به یک چالش تبدیل شود و نیز امکان دارد از طرف کودک، نادیده گرفته شود. در اتاق خود ماندن، تنبیه به نظر خواهد رسید، نه نتیجه گزینش خود کودک و مسؤلیتی که پذیرفته است (Kusmawati et al., 2020).

مشارکت دانش‌آموزان و آگاه کردن آنها از طرح درس

همه ما شاهد کلاس‌هایی بوده‌ایم که در آن اغلب دانش‌آموزان ساکت هستند و فقط زمانی که از آنها درخواست می‌شود، صحبت می‌کنند، کلاس‌هایی که در آن تعدادی از دانش‌آموزان بیش از دیگران صحبت می‌کنند و کنترل بیشتری بر کلاس دارند و یا کلاس‌هایی که در آن همه دانش‌آموزان باهم به یکباره شروع به صحبت می‌کنند. مهارت معلم در پرسش از دانش‌آموزان می‌تواند کلاس‌ها را تغییر دهد و تاثیرات مهمی بر پاسخ‌گویی دانش‌آموزان داشته باشد. در تحقیق حاضر، چهار توصیه که در قالب فعالیت هستند، به مربیان آموزشی، معلمان و آموزگاران داده می‌شود که از آن طریق می‌توان موجب افزایش مشارکت دانش‌آموزان در جریان و فعالیت‌های کلاس شد. البته لازم به ذکر است که این فعالیت‌ها باید با همدیگر انجام شوند و لازم و ملزوم یکدیگر هستند (Corno, 1992).

فعالیت اول: در طول کلاس، سؤال‌هایی را از دانش‌آموزان درباره کتاب درسی همان‌زنگ پرسید، البته قبل از آن، نام دانش‌آموزانی که غایب بوده‌اند را خط بکشید و در کنار نام دانش‌آموزانی که به سؤالات شما پاسخ می‌دهند، علامت بگذارید. سپس این سؤالها را از خودتان پرسید (Kusmawati et al., 2020):

- آیا از تعداد خاصی از دانش‌آموزان بیش از بقیه سؤال پرسیدید؟
  - آیا به همه دانش‌آموزان به یک اندازه توجه داشته‌اید؟
  - آیا به هیچ‌یک از دانش‌آموزان بی‌توجه بوده‌اید؟
  - به چه کسی بی‌توجه بوده‌ای؟ چرا؟
  - آیا دانش‌آموزی وجود داشت که اصلاً در فعالیت کلاسی شرکت نداشته باشد؟
  - فکر می‌کنید دلیل عدم شرکت او در فعالیت‌های کلاسی چه بود؟
- فعالیت دوم: سعی کنید عوامل مؤثر در انتخاب خود مبنی بر اینکه چه کسی به سؤال‌های شما پاسخ بدهد را تعیین کنید (الف) شما از چه روشی استفاده می‌کنید؟

- ✓ سعی می‌کنم با در نظر گرفتن حالات دانش‌آموزان، فقط از کسانی سؤال بپرسم که علاقمند به پاسخ‌گویی هستند..
- ✓ از دانش‌آموزانی که علاقمند به پاسخ‌گویی هستند می‌خواهم دستشان را بالا ببرند.
- ✓ به شکل کاملاً تصادفی نام یکی از دانش‌آموزان را صدا می‌زنم.
- ✓ براساس برنامه‌ای از پیش تعیین شده، نام دانش‌آموزان را صدا می‌زنم.
- ✓ دانش‌آموزان را به ترتیب صندلیشان، موظف به پاسخ‌گویی می‌کنم.

ب) دلایل شما برای انتخاب هر یک از روش‌ها چیست؟

فعالیت سوم: در همه کلاس‌ها دانش‌آموزانی وجود دارند که نسبت به دیگران پر حرف‌تر و شلوغ‌تر هستند، آن‌ها معمولاً بخش عمده‌ای از تعاملات کلاسی را در انحصار خود در می‌آورند. معلمان کم تجربه باید آگاه باشند یافتن روشی برای کاهش میزان صحبت و تسلط این دانش‌آموزان کار ساده‌ای نیست، اما انجام این کار برای ایجاد فرصت ارتباط برای دانش‌آموزان دیگر ضروری است. یکی از روش‌های ممکن آن است که سخن این دانش‌آموزان را به نحوی دیگر برای دیگران تکرار کنید تا متوجه شوند به خاطر شرکت در پاسخگویی به سؤال‌ها از آنها سپاس گذارید و سپس مستقیماً بگویید علاقمندید نظر دیگر دانش‌آموزان را نیز در این مورد بدانید. یا می‌توان مسئولیت‌هایی را به این دانش‌آموزان داد که در طول کلاس به آنها بپردازند و بتوانید سایر دانش‌آموزان را نیز در جریان کلاس، شرکت دهید (Scales et al., 2000).

فعالیت چهارم: علاوه بر دانش‌آموزان پر حرف در هر کلاس، دانش‌آموزانی وجود دارند که از اعتماد به نفس کافی برخوردار نیستند. معلمان باید تلاش کنند این دانش‌آموزان را در فعالیت‌ها و گفت و گوهای کلاسی شرکت بدهند. (Corno, 1992).

راهکارها

- مسؤولان و مدیران مدارس، محیط‌های آموزشی را به شیوه‌ای اداره کنند که جهت‌گیری آن به سوی جمع‌گرایی و دموکراسی باشد. اولیای مدارس برای بالا بردن آگاهی و شناخت دانش‌آموزان نسبت به اهمیت فعالیت‌های گروهی و جمعی بکوشند. برای این منظور، آن‌ها در کنار سخنرانی می‌توانند از وسایل کمک آموزشی مثل فیلم، اسلاید و نظایر آن استفاده کنند (Kusmawati et al., 2020).
- برای مطالعه و یادگیری گروهی دانش‌آموزان در مدرسه برنامه ریزی صورت می‌گیرد. در این زمینه می‌توان برنامه‌هایی تدارک دید که مطالعه گروهی توسط خود دانش‌آموز اداره شود. از وسایل کمک آموزشی موجود در مدارس، حداکثر استفاده مطلوب برای یادگیری دانش‌آموزان به عمل آید.
- برای عضویت دانش‌آموزان در شوراهای ادبی، هنری، مذهبی، ورزشی و نظایر آنها اقدام جدی به عمل آید. هدف از این شوراها برای دانش‌آموزان توجیه شود و حتی برای تشویق آنان به عضویت، هدایا و جوایزی در نظر گرفته شود. بهتر است همه دانش‌آموزان به عضویت کتابخانه مدرسه درآیند. حتی اگر از آنجا استفاده نشود.
- به برپایی اردوهای دانش‌آموزی در زمینه‌های مختلف بهای بیشتری داده شود. هدف از تشکیل اردوها برای دانش‌آموزان توجیه شود و همه آنان به نوبت در این اردوها شرکت کنند
- برگزاری مسابقات کتابخوانی اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد.
- برای افزایش نقش‌پذیری دانش‌آموزان، الگو و برنامه ریزی قبلی وجود داشته باشد. دانش‌آموزان با این الگوها و برنامه‌هایی که از سوی مدارس ترتیب داده می‌شود، کاملاً آشنا شده و توجیه شوند تا بتوانند در انتخاب نقش و چگونگی ایفای آن موفق باشند.
- مدیران و سایر اولیای مدارس به بازخورد اقداماتی که برای افزایش مشارکت دانش‌آموزان انجام می‌دهند، توجه داشته باشند و بر اساس آن به بازبینی و اصلاح اقدامات خود بپردازند
- به پژوهشگرانی که درباره مشارکت دانش‌آموزان به تحقیق می‌پردازند، پیشنهاد می‌شود که تا حد امکان از نظریات مربیان پرورشی، کتابداران، دبیران و اولیای خانواده‌ها استفاده کنند تا برداشت جامع‌تری به عمل آید (Scales et al., 2000).

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر با مرور مقالات، مزایای مسئولیت‌پذیری و مشارکت‌پذیری دانش‌آموزان در مدرسه و راهکارهای آن را مورد بررسی قرار داده است. مسئولیت‌پذیری و مشارکت‌پذیری دانش‌آموزان در مدرسه یکی از مسائلی است که توجهات بسیاری را در زمینه آموزش به خود جلب کرده است. مسئولیت‌پذیری یعنی قابل اعتماد بودن، انتخاب‌های خوب و مسئولیت‌پذیری در قبال اعمال خود. مسئولیت مهم است زیرا علاوه بر ایجاد انعطاف‌پذیری در میان ناملایمات در سطح فردی و اجتماعی، حس هدف

را ایجاد می‌کند. مسئولیت‌پذیری و مشارکت‌پذیری دانش‌آموزان به این معناست که دانش‌آموزان با حضور به موقع و منظم در کلاس‌ها در حال آماده شدن برای کلاس‌ها با کلیه لوازم مورد نیاز مراقبت خوب از اموال مدرسه انجام تمام تکالیف منزل زمان خود را به خوبی سازماندهی کنند. این یک راه عالی برای گسترش مثبت و تأثیرگذاری بر تغییر است. با تلاش برای انجام تکالیف خود به تنهایی، دانش‌آموز یاد می‌گیرد که با چالش‌ها رودررو روبرو شود و همچنین مهارت‌های حل مسئله را توسعه دهد. با بر عهده گرفتن مسئولیت یادگیری خود، دانش‌آموز می‌تواند ایده بسیار بهتری در مورد آنچه که در آن بهترین است و در چه چیزی باید سخت‌تر کار کند، به دست آورد. به عهده گرفتن مسئولیت یادگیری خود، شناسایی نقاط قوت و ضعف خود را آسان‌تر می‌کند. هنگامی که این موارد شناسایی شدند، می‌توان بر روی یک برنامه آموزشی کار کرد که بر روی زمینه‌هایی که دانش‌آموزان بیشتر به کمک نیاز دارند تمرکز کند، سرعت یادگیری دانش‌آموزان را افزایش دهد، و مهارت‌هایی را که در تلاش برای تکمیل آن هستند، بسازد. هر چند وظیفه یا مسئولیت اولیه دانش‌آموز، یادگیری و کسب دانش، همراه با ارتقای هوش و افزایش توانایی‌های ذهنی اوست، اما لازم است که دانش‌آموزان صفات خوبی مانند نظم، اطاعت، پشتکار و مسئولیت‌پذیری را بیاموزند.

منابع

۱. احمدی زمانی، زهرا، گودرزی، اکرم، دیالمه، نیکو. مرور سیستماتیک عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان با تأکید بر نقش مدرسه. (۱۳۹۸). علوم تربیتی از دیدگاه اسلام. دوره: ۷، شماره: ۱۳ صفحات: ۲۳-۵۷
۲. سفیری، چشمه. (۱۳۹۱). مسئولیت‌پذیری نوجوان و رابطه آن با شیوه‌های جامعه‌پذیری در خانواده. انجمن جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، ۱(۱)، ۱۳۰-۱۰۳.
3. Kusmawati, A. P., Yufiarti, Y., & Supena, A. (2020). Brain Based Learning in Civics Learning to Grow the Responsible Attitude of Elementary School Students
4. Corno, L. (1992). Encouraging students to take responsibility for learning and performance. *The Elementary School Journal*, 93(1), 69-83.
5. Scales, P. C., Blyth, D. A., Berkas, T. H., & Kielsmeier, J. C. (2000). The effects of service-learning on middle school students' social responsibility and academic success. *The Journal of Early Adolescence*, 20(3), 332-358.
6. Lewis, R. (2001). Classroom discipline and student responsibility:: The students' view. *Teaching and teacher education*, 17(3), 307-319.
7. Clouder, L. (2009). 'Being responsible': students' perspectives on trust, risk and work-based learning. *Teaching in Higher Education*, 14(3), 289-301.
8. Garibay, J. C. (2015). STEM students' social agency and views on working for social change: Are STEM disciplines developing socially and civically responsible students?. *Journal of Research in Science Teaching*, 52(5), 610-632.
9. Fluckiger, J. (2010). Single point rubric: A tool for responsible student self-assessment. *The Delta Kappa Gamma Bulletin*, 76(4), 18.